

УДК 94(397.3)“-241/-201”:355.3

Андрій КОЗАК

ОЗБРОЄННЯ ТА ВІЙСЬКОВЕ СПОРЯДЖЕННЯ КАВАЛЕРІЇ АРМІЇ БАРКІДІВ

У статті автор розглядає озброєння, обладунки та військове спорядження воїнів армії Баркідів, зокрема кавалерії. Автор аналізує особливості цього озброєння та військового спорядження, подає його характеристику, визначає прийоми використання і умови застосування.

Ключові слова: Антична армія, Карфаген, Пунічні війни, карфагенська кіннота, Ганнібал, Гамількар, Баркіді, пунійці, кельти, ібери, карфагенське озброєння.

Андрей КОЗАК

ВООРУЖЕНИЕ И ВОИНСКОЕ СНАРЯЖЕНИЕ КАВАЛЕРИИ АРМИИ БАРКИДОВ

В статье автор рассматривает вооружение, доспехи и военное снаряжение воинов армии Баркидов, в частности кавалерии. Автор анализирует особенности этого вооружения и военного снаряжения, характеризует его, определяет приемы использования и условия применения.

Ключевые слова: Античная армия, Карфаген, Пунические войны, карфагенская кавалерия, Ганнибал, Гамилькар, Баркиды, пунийцы, кельты, иберы, карфагенское вооружение.

Andriy KOZAK

ARMS AND MILITARY EQUIPMENT OF THE CAVALARY OF BARKIDS ARMY

In article the author considers a problem of arms, armour and military equipment of the soldiers of Barkids army, in particular cavalries. Namely features of these arms and military equipment, its strong and weaknesses, and also ways of application in fight.

Key words: Antique army, Carthago, Barkids cavalry, Hannibal, Hamilcar, Phoenicians, Celts, Spaniards, Carthago arms.

Полководці династії Баркідів завжди були самостійнішими за інших воєначальників Карфагена. Таке особливе становище стало можливим передусім завдяки їх тісному зв'язку з армією. Саме воїни неодноразово вибирали Гамількара (карфагенський полководець, 270-228 рр. до н. е.) та його наступників головнокомандуючими військом, в обхід волі Сенату Карфагена; крім того, вони ставали гарантами міжнародних договорів та приймали важливі політичні рішення. Не в останню чергу високий статус армії Баркідів був спричинений вагомою роллю кавалерії через її кількість. Наприклад, у війську Ганнібала (карфагенський полководець, 247-183 рр. до н. е.) вона становила чверть від загальної кількості воїнів. Завдяки численній, відмінно навченій кінноті Баркіді здобули більшість

своїх перемог і тривалий час «автономно» воювали на ворожій території. Проте, незважаючи на важливість дослідження цього виду військ, в тому числі аналізу його комплексу озброєння, на сьогоднішній день відсутні ґрунтовні узагальнюючі праці з даної тематики. Отже, ця особливість робить її актуальною для подальшого дослідження. Крім того, серед концепцій, висунутих фахівцями-антикознавцями, існує низка дискусійних моментів, які потребують свого вирішення.

Характеризуючи тематичну історіографію, необхідно в першу чергу відзначити праці класичних німецьких дослідників, чії гіпотези щодо озброєння елліністичної кавалерії все ще залишаються провідними: Г. Дельбрюка [20], Дж. Деннісона [21], О. Мелтцера [57], Дж. Фухса [46], Л. Вінке [63], Й. Кромайера [54]. Певну увагу зазначеній проблемі приділяють й англійські археологи кінця ХІХ ст. – Т. Додж [39], Н. Багнал [43], Б. Хендерсон [48]. На основі детального розбору археологічних даних, реконструкції та їх зіставлення з писемними джерелами чимало цікавих гіпотез висувають сучасні британські вчені: П. Коннолі [22], Д. Хед [47], Дж. Уоррі [49], Д. Хойос [50], Б. Нігель [60]. Бойове спорядження варварських найманців в армії Баркідів у наш час також вивчають Дж. Андерсон [13], А. Аррібас [14], Г. Біркхам [15], Г. Лемб [23]. Серед російських вчених кінця ХХ – початку ХХІ ст. аналіз та реконструкцію озброєння пунійських, в тому числі баркідських, вершників здійснюють Д. Алексінський [18], Ю. Циркін [35; 36], Р. Осипов [24], Є. Родіонов [31], А. Нікольський [28].

Для з'ясування поставленої проблеми існує доволі обмежений і нерівноцінний корпус джерел. Нині ситуація складається таким чином, що неможливо до кінця об'єктивно та повною мірою висвітлити всі її аспекти. Пояснюється це, в першу чергу, тим, що не збереглося жодного писемного джерела, створеного карфагенянами або авторами, які їм співчували, хоча відомо, що в ті часи вони існували. Крім того, значна частина праць античних авторів, чії свідчення мають першочергове значення, втрачена частково чи повністю, і відновити їхню інформацію, на жаль, немає можливості.

Серед найбільш повних джерел з окресленої тематики варто назвати «Загальну історію» Полібія з Мегалополя [6] та «Історія Риму від заснування Міста» Тіта Лівія [10]. Альтернативний опис озброєння кінноти Баркідів наводять Діодор Сицилійський [12], Аппіан Александрійський [1], Плутарх Херонейський [8], Гай Саллюстій Крісп [2] та Страбон [9]. Свідчення, що доповнюють згадуваних авторів, містяться у низці «Стратегем», зокрема Поліена [7], Фронтіна [11], Флавія Веґеція Рената [3]. Звісно, комплексне дослідження проблеми озброєння кавалерії Баркідів неможливе без використання археологічних та епіграфічних даних [42; 47; 53; 54; 65].

Переходячи до розгляду виділеного питання, необхідно зазначити, що незначну частку пунійської кінноти в арміях Баркідів у ІІІ ст. до н.е.

складали самі карфагеняни і жителі підвладних їм фінікійських міст. Союзні або завойовані африканські племена нумідійців, маврусіїв, берберів, поряд з іберами та кельтіберами, формували основну масу кавалерії. Меншою мірою ряди вершників поповнювали кельти, лігури, греки, кампанці та апулійці. Як і піхотинці, кінні війська Карфагена використовували не уніфікований комплект озброєння, а таку зброю, що відповідала їх національним ознакам та манері бою.

Полібій і Тит Лівій неодноразово згадують важкоозброєну африканську кінноту на службі Баркідів [6. III. 72; 10. XXI. 55. 9]. Згідно з висновками Ю. Циркіна, комплектувались такі загони переважно вихідцями із карфагенських та фінікійських знатних сімей; останні зазвичай брали участь у військових походах як ритуальна жертва богині Астарті [37, с. 473]. Саме ці аристократи формували офіцерський корпус армії, однак, при необхідності завдання потужного удару, могли об'єднуватись в окремий загін. Через мовчання античних авторів стосовно комплекту озброєння цих воїнів можна будувати лише певні гіпотези. Існує цілий ряд варіантів реконструкції панцирів фінікійської кавалерії. На території Північного Тунісу було знайдено декілька залізних лусок ромбічної форми, що цілком могли становити частину лускатого кавалерійського панцира, на зразок того, який використовували кіннотники діадохів [65, р. 21]. Р. Осипов, зі свого боку, вважає, що захистом для важкоозброєної африканської кінноти слугували лляні туніки, змочені в сольовому розчині й посилені нашитими з внутрішнього боку металевими пластинами, або ж залізні кіраси м'язової форми [24, с. 1]. Натомість Дж. Деннісон доводить наявність металевих кольчуг. Враховуючи майновий стан кавалеристів, цілком логічно припустити, що кожен з них мав змогу купувати найкращий для себе панцир. Всі перераховані вище види лат об'єднує одна загальна риса – поєднання достатнього захисту з необмеженою рухливістю [21, с. 56].

До нашого часу збереглися відомості про два різновиди фінікійських кавалерійських шоломів. О. Мелтцер як фахівець із залізних гостроверхих шоломів «вавилонського» типу відзначає, що їх характерною особливістю була повна відсутність нащічників у поєднанні з доволі масивним наніссям [57, р. 117]. Завдяки «ефекту ковзання», по такому шолому важко завдати влучного удару. Р. Осипов припускає використання карфагенянами кавалерійських бронзових касок «беотійського» типу [24, с. 2]. Їм притаманні цільні литі нащічники та великі плюмажі з кінського волосся. Обидва види шоломів відзначались значною стійкістю до ударів та призначалися для бою в щільних лавах воїнів. Дж. Деннісон висловлює думку, що важка африканська кіннота широко застосовувала залізні набедреники, які суттєво допомагали в боротьбі проти піхоти [21, с. 56]. Враховуючи часте використання Баркідами пунійської кавалерії проти піхотного шиккування, можна погодитися з даною тезою. Комплект фінікійського захисного обладунку доповнювали бронзові кнеміди [24, с. 2].

Більшість сучасних авторів погоджуються із думкою, що, за аналогією з македонянами, фінікійські вершники взагалі не споряджалися щитами. Однак, зважаючи на традиційну тактику близькосхідних народів, доцільніше прийняти тезу Ю. Циркіна, який вважає, що декілька щитів, віднайдених на руїнах храму Астарти, належали саме кіннотникам Карфагена [36, с. 87]. Ці щити, вузької овальної форми без умбона, виготовлені із заліза й прикрашені орнаментами, що зображують богиню. Завдяки ліктьовому хвату і висоті близько 60 см, вони могли кріпитися до сідел.

Археологи відшукали поблизу руїн Карфагена велику кількість списів, які можна зіставити із македонськими «ксістонами» [50, р. 119]. Використовувалася подібна зброя виключно кавалерією. Розмір древка списів був доволі незначним [21, с. 56]. Виготовлялися вони з кизилового дерева та оснащувалися широкими залізними наконечниками й втоками, які дозволяли вершнику у разі зламу списа продовжувати бій за допомогою іншої половини. Зброя трималася не на перевагу, а підіймалася для завдання удару згори. Окрім списа кавалеристи споряджалися прямими залізними мечами грецького типу «ксіфос» [24, с. 1]. Однак, проводячи паралелі з піхотою, цілком логічно погодитись із наступним твердженням Д. Хойоса: «Як додаткову зброю ближнього бою пунійці найчастіше використовували бойові сокири персидського типу «депу» [56, р. 116]. Виготовлялись вони, зазвичай, із заліза, гострилися лише з одного боку й мали порівняно широкі леза. Довжина древка сокир складала 80 см, що надавало змогу ефективно завдавати рубаючі удари згори.

Для фінікійських коней також виготовлявся захисний обладунок. Зазвичай це був лляний нагрудник, з'єднаний з налобником [24, с. 2]. Й. Кромайер відзначає широке використання в кінноті Карфагена мідних налобників [54, р. 273]. Обладунок захищав коня, але не впливав на його швидкість. Відомості про застосування у важкій африканській кавалерії кінської зброї відсутні. Отже, судячи з комплекту озброєння фінікійських вершників, їх призначенням був швидкий масований прорив шикування противника або боротьба з його кіннотою. Враховуючи дисципліну та релігійний фанатизм цих воїнів, вони становили одну з найкращих кавалерій елліністичного Середземномор'я.

Нумідійські, мавританські, берберські племена, союзні або підкорені Карфагеном, за одностайними свідченнями античних авторів становили найкращу легку кінноту всього Середземномор'я [див. мал. 1]. Полібій описує їх як «надзвичайно витривалих та небезпечних для противника вершників» [6. III. 116]. Саме завдяки цьому військовому контингенту армія Ганнібала Барки отримала змогу протягом довгого часу успішно діяти на ворожій території. Щодо захисного обладунку легких африканських вершників, то Гай Саллюстій Кріспт твердить про «повну його відсутність» [2. 94. 1], але Страбон згадує використання нумідійцями хітонів та шкіряних панцирів, поверх яких надягалися плащі. Його слова підтверджуються барельєфами на колоні Траяна, де маврусії зображені в пла-

Мал. 1. Нумідійсько-берберський вершник. III-II ст. до н.е.
Реконструкція Д. Алексінського

щах і хітонах [47, р. 35]. Натомість Лівій, описуючи битву при Каннах (216 р. до н. е.), вказує на металеві нагрудники нумідійців [10. XXII. 48. 2]. Аналізуючи ці свідчення, можна припустити, що Ганнібал переозброїв частину своїх нумідійців трофейними латами, вірогідно – тридисковими бронзовими пластинами римо-італійської кінноти, а саме – аускулума, які кріпилися шкіряними ремінцями та захищали не лише груди, а й спину вояків. Перевагою цих латів було забезпечення свободи рухів для метання дротиків.

Про шоломи нумідійських вершників немає ані письмових, ані археологічних відомостей. Однак Дж. Деннісон припускає «наявність у них для захисту голови звіриних шкір, які спадали, закриваючи спину» [21, с. 58]. Зважаючи на тактику нумідійців, їм постійно було потрібно стежити за полем битви, а захист голови суттєво обмежував слух та кругозір. Тому теза німецького дослідника є доволі сумнівною. Крісп та Страбон пишуть про широке використання мавританськими вершниками «тюреосів» – «круглих шкіряних щитів середнього розміру» [2. 94. 1.; 9. XVI. 10. 14]. Судячи з зображень на монументах поблизу Тунета, діаметр «тюреоса» сягав 70-80 см. Характерними рисами є відсутність умбона та ліктьовий хват. Аппіан повідомляє, що матеріалом для виготовлення подібного щита служила дерев'яна основа, вкрита слоновою шкірою, хоча

Д. Алексінський вважає, ніби «тюреос» міг бути й просто шкіряним [18, с. 96]. Під час їзди вершник мав змогу закидати його за спину за допомогою спеціального ремінця. Щит – дуже легкий та зручний, дозволяв вправно вести як металевий, так і ближній бій.

Головною наступальною зброєю нумідійців Крісп називає довгий дротик, цілковито виготовлений із дерева [2. 50. 4.]. Протилежні дані подає Страбон, який акцентує увагу на маленькій довжині і залізному наконечнику африканського дротика [9. XVI. 10. 13], що підтверджується знахідками в Північній Африці низки залізних лавролистих наконечників та підтоків списів [42, р. 302]. Цілком можливо, вони були частинами вдосконалених варіантів «африканських» дротиків, якими користувались саме кінні нумідійці. Їх довжина доволі незначна (до 1,2 м), а тонкий наконечник кріпиться до древка за допомогою двох втулок. Підток призначався для обмеження рухів ворога в разі влучання дротика у щит або броню. Незважаючи на велику вражаючу силу зброї, кинути її можна на доволі коротку відстань, тому цілком ймовірно, що для дальнього метання використовувався дротик, описаний Кріспом.

Лівій наводить приклад озброєння нумідійців «короткими двосторонньо загостреними кинджалами» [10. XVI. 10. 14]. Д. Хед знайшов схожі мечі в нумідійських похованнях північніше Хемту [47, р. 36]. Вони мають пряму форму, загострені з обох боків та на кінці, що дозволяло воїнам завдавати не лише рубаючі, а й колючі удари. Лезо виготовлене із заліза, а рукоятка із слонової кістки, загальна довжина сягає 60 см. Подібний меч міг вдало застосовуватись в кінному бою, але був досить малодієвим проти піхоти. Напевне, через таку особливість озброєння легка африканська кавалерія та піхота часто діяли спільно. В похованнях на території берберських племен, що належать до періоду Пунічних війн, археологами знайдені бронзові кавалерійські мечі особливого типу: серпоподібної форми, загострені лише з одного боку, споряджені прямою рукояткою. Їх загальна довжина сягала 55 см. Ці берберські мечі були ефективні для раптових нальотів та рейдів. Можливо, саме тому Баркіді використовували берберів переважно в ролі розвідників.

Згідно зі Страбоном, із всієї кінської зброї нумідійці користувалися лише мотузковою вуздечкою та лляним ошийником [9. XV. 4. 8], що доволі правдоподібно, враховуючи спосіб ведення бою кочовиків. З іншого боку, у Фронтіна міститься свідчення про наявність у маврусіїв стремен, які вони одягали для декотрих битв [11. I. 5. 16]. Отже, завдяки своєму комплекту озброєння та професійній підготовці, легка африканська кіннота була досить універсальним видом військ. Карфагеняни використовували її переважно для розвідки, фуражировки, виснаження противника, й лише у разі необхідності – для ближнього бою. Жодна військова кампанія Баркідів не обходилась без участі цих вправних вершників.

Кельтські племена традиційно становили вагому частку кавалеристів у військах Карфагена. В арміях Баркідів вона могла сягати половини

від загальної кількості кінноти. Це були переважно представники знаті галлів, які відзначались якісним озброєнням та професіоналізмом, але потребували високої оплати. Загалом цих вершників можна визначати як важкоозброєну кінноту [див. мал. 2]. Головним захистом для галльського кавалериста, за даними Страбона, служила кольчуга [9. V. 24. 116]. Це підтверджується археологічними знахідками кольчужних кілець на півночі Італії [16, с. 174]. Кільця виготовлені із заліза, діаметром близько 8 мм, штамповані та з'єднані встик, могли забезпечувати доволі значну міцність. Д. Алексінський обґрунтовує тезу, що така кольчуга сягала середини стегна і оснащувалася своєрідним напліччям, закріпленим на грудях [18, с. 104]. Напевно, напліччя не було надто довгим, щоб не заважати рухам рук. Поверх латів надягалася шкіряна накидка [16, с. 175]. Кельтський панцир підходив для бою в щільному шикуванні, оскільки забезпечував необхідний захист та свободу завдання ударів, але дещо обмежував мобільність.

Можна виділити декілька різновидів шоломів кельтських кіннотників того часу. В похованнях галльських вершників на території Північної Італії археологи найчастіше знаходять зразки залізних шоломів, які належать до «агенського» типу [60, р. 45]. Вони нагадують капелюх-казан з широкими полями, нащічниками тридискової форми та держакон для

Мал. 2. Галльський вершник. III-II ст. до н.е.
Реконструкція Д. Алексінського

гребеня, закріпленим на маківці. Однак найбільш поширеними серед галлів у арміях Баркідів були залізні шоломи виду «порт» [18, с. 104]. Їх ознаками є напівсферичне навершя, широкий напотиличник та «італійські» нащічники з вирізами для очей. Декоративні бронзові шоломи, які згадує Діодор, напевно, використовувались лише вождями племен [12. VIII. 23]. Загалом шоломи кельтів забезпечували надійний захист голови, але так само частково обмежували слух та кругозір. На сьогоднішній день немає жодних джерел, що доводять використання галльськими кавалеристами поножів і у зв'язку з цим варто погодитись з припущенням Дж. Уоррі щодо застосування ними лише коротких шкіряних черевиків [34, с. 79]. Крім того, існують гіпотези носіння ними литих або ж скручених із дроту металевих браслетів.

Серед кельтських щитів найбільшої популярності у вершників набула «фірея» [16, с. 136]. Вона мала форму видовженого овалу із симетричними крилами та вертикальним бронзовим ребром; виготовлялась фірея виключно з дуба й сягала близько 1 м довжини. Д. Алексінський висловлює припущення про існування окремого невеликого залізного щита круглої форми з умбоном посередині та ліктьовим хватом [18, с. 105]. Обидва різновиди призначались не лише для оборони, а й завдання ударів супротивнику. Описуючи кавалерійські списи, Діодор відзначає їх «значну довжину й зазубрені наконечники хвилястої форми» [12. VIII. 23], що загалом підтверджуються даними археології. На території Апеннінського півострова знайдено низку залізних наконечників списів лавролистої форми, що кріпилися до древка за допомогою втулки [31, с. 154]. Довжина списа становить близько 2,5 м, тримався він наперевагу [18, с. 104]. Подібна зброя могла використовуватися лише для першого потужного удару, а потім відкидалася.

В ролі зброї ближнього бою кельтським вершникам служив залізний прямий, загострений з обох боків меч «гальштадського» типу. Він значно перевищував за довжиною свій піхотний аналог і сягав 90 см [19, с. 26]. Крім того, він, зазвичай, загострювався, а не заокруглювався на кінці. Меч мав ромбічне січення, дещо звужену форму з х-подібною рукояткою і успішно застосовувався як проти ворожої кавалерії, так і проти піхоти [18, с. 104]. П. Коннолі обґрунтовує використання галлами сидел із передньою і задньою роговими луками [22, с. 121]. Знайдена також значна кількість бронзових удил з транзельськими кільцями та срібних захисних пластинок – «фаллар», що вішалися на чоло та груди коней [16, с. 137]. Ця зброя надавала змогу чудово триматися в сідлі і полегшувала управління кіньми. Таким чином, важкоозброєна галльська кіннота була найбільш придатною для швидкого першого натиску в зімкнутому шикванні та прориву ворожої лінії, але аж ніяк не для тривалого бою на виснаження. Доволі ефективно діяли галли проти кінноти, хоча їм відчутно не вистачало дисциплінованості.

Серед племен Іберійського півострова кельтібери формували вагому частку найманої кінноти в західному Середземномор'ї. Саме вони склали кістяк важкоозброєної кавалерії в баркідських арміях і діяли на найбільш важливих ділянках бою. Ґрунтуючись на даних археології, можна зробити висновок, що для захисту тіла вершникам кельтіберів служила кольчуга, яка суттєво відрізнялась від власне кельтської [23, с. 108]. Розмір залізних кілець був дещо меншим (близько 6 мм у діаметрі), а їх плетіння – клепане, а не штамповане. Кольчуга цілковито закривала стегна вершника [23, с. 109]. Біля пояса кольчуга мала глибокий виріз для кращої свободи рухів. Поверх латів, задля захисту від металевих зброї, надягався шкіряний плащ. Таким чином, панцир кельтіберів хоча й був значно легшим і менш масивнішим, ніж кельтський, проте не поступався йому за рівнем захисту. А. Аррібас припускає, що шоломи кельтіберійських вершників налічували чимало відмінностей порівняно з піхотними і найбільше скидалися на «аттичний тип» [14, с. 67]. Виготовлявся такий шолом зі сплаву бронзи та заліза. Його особливостями вважаються масивні нащічники, які практично закривають вушні отвори, відсутність нанісся та напотиличника, виступаючий верх із закріпленим плюмажем. Шолом надійно захищав голову вояка й до того ж лякав противника, проте дещо утруднював просторову орієнтацію.

На рельєфах із зображеннями кельтіберійських кіннотників чітко простежується відсутність поножів [24, с. 3]. Натомість видно щось на кшталт довгих шкіряних чобіт. Жодних відомостей щодо кельтіберських кінних щитів на сьогодні немає і, враховуючи тактику цих вершників, ймовірна їх відсутність як таких. Згідно з А. Аррібасом, головною наступальною зброєю кельтіберійської кавалерії була дворучна піка [14, с. 70]. Тіт Лівій описує її як «страшний, надзвичайно довгий спис з роздвоєним вістря» [10. XXVIII. 22. 13]. Знайдено декілька широких, ромбоподібних, дво- та тризубих наконечників пік. Подібні особливості конструкції в поєднанні з широким отвором для древка дають підстави вважати, що воно було довгим та масивним. Для збереження рівноваги списа древко повинно досягати хоча б 3 м, а тримати його можна лише дворучним хватом. Саме цим пояснюється відсутність згадок про кельтіберські щити. Необхідно підкреслити, що піка ця важка, але ефективна зброя, призначена для боротьби проти вершників або стрімкого вклинення у вороже шиккування.

На низці барельєфів кавалеристи зображені з мечами в обох руках [55, р. 202]. Ці мечі подібні до кельтських, проте дещо коротші. Їх довжина коливається в межах 55-75 см. Цікавим є те, що деякі з них загострені на кінці, а деякі навпаки – заокруглені. Використання одночасно двох мечів могло себе виправдати лише у короткочасному наступальному пориві, однак не в тривалій битві.

Відносно характеристики кінської зброї, варто зазначити: на ряді монументів зображені сідла з роздвоєними передньою та задньою луками [24, с. 2]. Така форма забезпечувала більшу стійкість вершника та запобі-

гала вихлянню піки при швидкій їзді. Крім того, кельтібери підковували своїх коней, що надавало їм більшої витривалості [16, с. 18]. Через дворучний хват піки вузда не використовувалась. Замість неї міг застосовуватися захист для шиї тварин. Відомості стосовно існування стремен та шпор не підтверджені. Отже, завдяки доволі специфічному комплексу озброєння, кельтібери формували авангардні загони пунійської кавалерії, завданням яких був прорив ворожого шикування, сіяння паніки в рядах противника і підготовка ґрунту для наступу основної маси карфагенської кінноти.

З приходом Баркідів на Піренейський півострів вони активно вербували значну кількість іберійських кавалеристів. Ці чудово вишколені, витривалі та відносно дешеві військові контингенти якнайкраще підходили карфагенським полководцям. Загалом іберійські вершники мали доволі різноманітне спорядження, але переважно належали до типу середньоозброєної кінноти. Аналізуючи різновиди лат іберійських кіннотників, можна констатувати наступне: через мовчання античних авторів з цього приводу, існує цілий ряд гіпотез. П. Коннолі та Д. Алексінський вважають, що найпоширенішим був легкий, виготовлений зі шкіри панцир [18, с. 85; 22, с. 150], А. Аррібас віддає перевагу металевому лускатому нагруднику [14, с. 66], Р. Осипов – залізній кольчuzі [24, с. 2]. Враховуючи чисельні знахідки своєрідних випуклих пластин із бронзи, які масово застосовувалися кінними іберами [65, р. 30], логічно припустити, що саме вони були найпоширенішим типом лат. Пластини – досить великі (діаметром до 35 см), щоб закривати більшу частину торса, та кріпляться перехресними шкіряними ремнями. Сам панцир складався з двох окремих пластин: більшої, яка закривала груди, та меншої, що захищала спину. Під пластини, для більшої зручності, надягали лляну кірасу. Такий обладунок, хоча й забезпечував не надто значний захист, зате не заважав швидко завдавати удари.

Згідно описів Діодора, підтверджених археологічними знахідками, іберійська кіннота надавала перевагу шоломам овальної форми з довгими гребенями [12. V. 10]. Серед науковців і нині точаться дискусії щодо матеріалу, з якого виготовлялися шоломи: Р. Осипов доводить, ніби це була бронза [24, с. 2], П. Коннолі – сухожилля [22, с. 151], а Д. Алексінський – шкіра [18, с. 83]. Судячи із зображень на барельєфах, форма шоломів найбільше нагадує тип «негау», хоча й з деякими місцевими особливостями, які полегшували кінний бій. Дещо подовжені нащічники забезпечували додатковий захист для шиї, а невеликий розмір гребеня зовсім не заважав при їзді. Проводячи аналогію з іншими зразками «негау», можна констатувати, що виготовлялися вони все ж таки з металу. Шоломи при належному захисті дозволяли чудово орієнтуватись в обстановці на полі бою. Замість поножів іберійські вершники застосовували короткі шкіряні черевики [18, с. 83].

Судячи з результатів археологічних розкопок, найбільш характерним для кінноти іберів щитом був «сакос» [60, р. 54]: круглої форми, виготов-

лений з дерева, діаметром близько 45-50 см. Хват щита ліктювий, дещо скошений, тримався за допомогою особливого шкіряного паска – «теламона». Посередині, зазвичай, розміщувався опуклий бронзовий умбон. У разі необхідності щит закидався за спину воїна або підвішувався на бік коня. «Сакос» був ефективний лише у випадку стрімкого маневреного бою. Р. Осипов припускає, що в ролі кавалерійського щита іберам служив також різновид «скутума», хоча його думка не має під собою жодних підстав. Наступальною зброєю іберійських кавалеристів Аппіан називає комплект дротиків [1. Нісп. 18]. Визначити тип цих дротиків доволі складно. Д. Алексінський висловлює думку, ніби це особливий вид «соліферума» [18, с. 88]. Загальна довжина його цільнометалічної конструкції складала 2 м, листоподібного наконечника – 30 см. Таку зброю можна кидати на доволі значну відстань і пробивати будь-який панцир, хоча для метання потрібно докласти чимало зусиль. Зброєю ближнього бою іберійського кавалериста були «фальчіони» – різновиди «фалькат», дещо довші (до 60 см) та ширші [14, с. 71]. Цікавим є подовження рукояток «фальчіонів», без жодного захисту для руки. Подібні особливості конструкції допомагали вершнику за допомогою цього меча вдало протистояти не лише ворожим кіннотникам, а й піхотинцям.

Лівій вказує на існування у іберів стремен [10. XXI. 55. 2]. Знайдені на Піренейському півострові удила означають також наявність кінної вузди [13, с. 22]. Сідла ібери не застосовували, замінюючи їх хутряними або шкіряними попонами [14, с. 72]. Б. Хендерсон припускає і наявність шпор [48, р. 627]. Археологами було знайдено низку іберійських масивних бронзових налобників, які використовувалися для захисту кінських голів. Завдяки універсальному комплекту озброєння у поєднанні з майстерністю, іберійські вершники могли ефективно діяти як у партизанській війні, так і у відкритому бою. Їх зброя підлаштовувалась під власну манеру бою та дозволяла іберам виходити переможцями з більшості поєдинків.

Під час кампанії Ганнібала в Італії його армію поповнила значна кількість воїнів із племен Кампанії, Апулії, Лукані. Через добровільний принцип набору, жителі цих областей постачали переважно кінні війська. Озброєння італійської кінноти слугує яскравим прикладом поєднання взаємовпливів різних середземноморських культур. Тип цих вершників визначається як середньоозброєна кавалерія. Для італійської кінноти найбільш характерні панцири двох різновидів. Перший з них описується Лівієм як «нагрудна пластина, зроблена з сплаву срібла та заліза» [10. IX. 40. 3]. Б. Нігель припускає, що це був «кардіофіулакс» – короткий панцир прямокутної або дископодібної форми, що складався із нагрудної та наспинної частин [60, р. 57]. Кріпились такі лати за допомогою шкіряних пасків, посилені бронзовими заклепками. Завдяки грецькому впливу такому панциру надавалась мускульна форма та додавались бронзові наплічники. Іншим різновидом лат, який часто фігурує на самнітських та кампанських розписах, є тридисковий мідний панцир, що складався з

трьох опуклих дисків діаметром близько 20 см кожен [52, р. 202]. Нагрудна та наспинна частини обладунку з'єднувались плечовими та боковими застібками. Обидва види лат виготовлені так, щоб забезпечити максимальну свободу рухів. Згідно з висновками Дж. Уоррі, найпоширенішим шоломом серед італіків був бронзовий «аттичний» [29, с. 262]. Йому притаманні відсутність нанісся, масивні нащічники тридискової форми, довгий напотиличник для захисту шиї, опукла форма та заміна гребеня перпендикулярно розміщеними пір'їнами. Е. Хубнер, на противагу, доводить, що основним все ж таки був «самніто-аттичний» тип шолома, для якого характерна напівсферична конструкція, надбрівні дуги й великі нащічники, закріплені на шарнірах.

Численні самнітські фрески демонструють вершників, одягнених у поножі, які сягали середини стегна [57, р. 340], однак застосування такого захисту не набуло значного поширення, а вершники переважно користувалися шкіряними чоботами та мідними браслетами. Важливий елемент самнітського обладунку – бронзовий бойовий пояс. Як правило, він був 10-12 см завширшки і орнаментований [18, с. 50]. Пояс доповнював панцир, оскільки останньому не вистачало довжини для захисту живота. На ряді зображень вершники-італіки тримають щити, схожі на римські «парма еквестріс» [42, р. 342]: овальної, дещо вигнутої конструкції, з розміщеними посередині прямокутними умбонами. Хват – ліктювий, загальна довжина близько 70 см. Цей щит не тільки захищав вершника, а й сам був грізною зброєю. Судячи з археологічних знахідок, італійський вершник озброювався комплектом із декількох списів [22, с. 157]. Подібні списи досягають 2 м довжини й споряджені залізними наконечниками ромбоподібної або листоподібної форми. Кріпився наконечник до древка за допомогою двох втулок. Характерною ознакою такого списа є наявність конусоподібного втока. Цю зброю можна метати і використовувати у ближньому бою. Д. Хед припускає наявність у італійських вершників залізного, колючо-рубаючого меча, який зазнав на собі вплив грецької та етрусської культур [47, р. 27]. Довжина клинка досягала 50 см. Цікавою є доволі довга рукоятка з роздвоєною, задля завдання ударів, верхівкою. Загалом, такий меч застосовувався для боротьби проти вершників. Італійські кавалеристи не використовували сідла, але в комплекті їхнього озброєння були присутні бронзовий налобник та пластина для захисту грудей коня, а також вузда [18, с. 52]. Загалом, зброя італійської кінноти якнайкраще підходила для її традиційної тактики металюного бою та швидкої зміни зімкнутого й розсипного шикунань, забезпечуючи гнучкість та універсальність; саме цю специфіку Баркідиди й цінували у кавалерії італіків.

Отже, можна констатувати: озброєння карфагенської кінноти через її багатонаціональний склад та найманий принцип комплектування воїнів вирізнялося різноманітністю та специфічністю. Зброя кожного з воїнів відповідала саме тим завданням, які він повинен був виконувати, проте, з іншого боку, залишалася малоприсадною для інших цілей. Важкоозбро-

ена та середньоозброєна кіннота карфагенян (пунійці, кельтібери, кельти, ібери) призначалися для прориву ворожих ліній або ведення тривалого рукопашного бою. У зв'язку з цим їх озброєння характеризувалося максимальним захистом вершника і коня, а також можливістю завдавати якомога потужніших ударів супротивнику. Легкоозброєна кіннота (нумідійці, італіки) зазвичай вели фуражировку, розвідку та виснажували ворога. Вони були фактично беззахисними в ближньому бою, однак компенсували свій «недолік» значною швидкістю та маневреністю. Спосіб бою цих кавалеристів спрямовувався на тривале металне протистояння, максимальне уникнення сутічок, дії у розсіпній лаві та стримування противника на небезпечних ділянках битви.

Джерела та література: 1. Аппиан Александрийский. Римская история. – М.: АСТ, 2002. – 880 с.; 2. Гай Саллюстий Крисп. Сочинения. – М.: Наука, 1991. – 224 с.; 3. Греческие Полиоркетики. Флавий Вегеций Ренат. – СПб.: Terra Fantastica, 1996. – 201 с.; 4. Непот Корнелий. О знаменитых иноземных полководцах. – М.: Наука, 1992. – 106 с.; 5. Павсаний. Описание Эллады. В 2 т. – М.: Ладомир, 2002.; 6. Полибий. Всеобщая история в 40 книгах. В 2 т. – М.: АСТ, 2004.; 7. Полиэн. Стратегемы. – СПб.: Евразия, 2002. – 608 с.; 8. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Трактаты. Диалоги. – М.: АСТ, 2004. – 954 с.; 9. Страбон. География. – М.: АСТ, 2002. – 640 с.; 10. Тит Ливий. История Рима от основания Города. В 3 т. – М.: Ладомир, 2002.; 11. Фронтин Секст Юлий. Военные хитрости (Стратегемы). – СПб.: Алетейя, 1996. – 287 с.; 12. Diodorus Siculus: Library of History.: Loeb Classical Library, 1935.; 13. Андерсон Дж. К. Древнегреческая конница. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2006. – 224 с.; 14. Аррибас А. Иберы. Великие оружейники железного века. – М.: Центрполиграф, 2004. – 190 с.; 15. Биркхам Г. Кельты. История и культура. – М.: Аграф, 2007. – 512 с.; 16. Брикс Г. Примечания к «Истории конницы Дж. Денисона». – М.: АСТ, 2001. – 400 с.; 17. Волков А. Карфаген. «Белая» империя «черной» Африки. – М.: Вече, 2004. – 319 с.; 18. Всадники войны. Кавалерия Европы/ Д. Алексинский, К. Жуков, А. Бутягин, Д. Коровкин. – М.: АСТ; СПб.: Полигон, 2005. – 487 с.; 19. Голдсуорти А. Во имя Рима: люди которые создали империю. – М.: АСТ, 2006. – 537 с. 20. Дельбрюк Г. История военного искусства. Античный мир. Германцы. – Смоленск: Русич, 2003. – 480 с.; 21. Денисон Дж. История конницы. – М.: АСТ, 2001. – 480 с.; 22. Конноли П. Греция и Рим. Энциклопедия военной истории. – М.: ЭКСМО, 2001. – 320 с.; 23. Лэмб Г. Ганнибал. Один против Рима. – М.: Центрполиграф, 2003. – 443 с.; 24. Осипов Р. Вооружение армии Ганнибала. // <http://infantry.kytl.ru>; 25. Машкин Н. Карфагенская держава до Пунических войн // ВДИ. – 1948. – № 4. – С. 38-58.; 26. Маркоу Г. Финикийцы. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2006. – 320 с.; 27. Мишулин А. Античная Испания. – М.: Наука, 1952. – 423 с.; 28. Никольский А. Карфагенская армия эпохи Пунических войн // Воин. – 2005. – № 2. –

С. 2-15.; **29.** Уорри Дж. Военное дело классической античности. – М.: АСТ, 2000. – 625 с.; **30.** Ревяко К. Пунические войны. – Мн.: Университетское, 1988. – 272 с.; **31.** Родионов Е. Пунические войны. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. Ун-та, 2005. – 626 с. **32.** Светлов Р. Пирр и военная история его времени. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006.– 355 с.; **33.** Симон Г. Войны Рима в Испании. 154-133 гг. до н. э. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная академия», 2008. – 288 с.; **34.** Уорри Дж. Военное дело классической античности. – М.: АСТ, 2000. – 625 с.; **35.** Циркин Ю. От Ханаана до Карфагена. – М.: АСТ, 2001. – 528 с.; **36.** Циркин Ю. Древняя Испания. – М.: РОССПЕН, 2000. – 368 с.; **37.** Шифман И. Ганнибал. // Карфаген. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006. – 518 с.; **38.** Arnold. T. The second punic war. – London: Macmillan, 1886. – 423 p.; **39.** Bagnall N. The Punic wars. – London: Hutchinson, 1991. – 543 p.; **40.** Bröcker F. Geschichte des ersten punischen Kriegs. – Tübingen, 1846. – 452 p.; **41.** Bröcher L. Die Parteiungen des carthagischen Staats von 240 bis 201. – Heidelberg, 1838. – 245 p.; **42.** Caven B. The punic wars. – New York, 1980. – 645 p.; **43.** Dodge T. Hannibal a history of the Carthaginians and Romans down to the battle of Pydna 168 b. c. with detailed account of the second Punic war. – Boston, 1891. – 367 p.; **44.** Egelhaaf. G. Hannibal. – Stuttgart: Krabbe und Gußmann, 1922. – 498 p.; **45.** Friedrich T. Biographie des Barkiden Mago. – Wien: Konegen, 1880. – 197 p.; **46.** Fuchs J. Hannibals Alpenübergang. – Wien: Konegen, 1897. – 265 p.; **47.** Head D. Armies of the Macedonian and Punic Wars. – London.: War games Group, 1982. – 325 p.; **48.** Henderson B. W. The Campaign of the Metaurus. // The English Historical Review, Vol. 13, No. 52 (Oct., 1898), pp. 625-642.; **49.** Hoyos D. Hannibal's dynasty. Power and politics in the western Mediterranean, 247-183 BC. – London: Routledge, 2003. – 304 p.; **50.** Hoyos D. Truceless War. Carthage's Fight for Survival, 241 to 237 BC – Boston: Brill, 2007. – 294 p.; **51.** Hubner E. Drei Hispanische Volkerschaften. // Hermes, Vol. 1, No. 3 (1866), pp. 337-342.; **52.** Kahrstedt U. Geschichte der Karthager von 218-146. – Berlin, 1913. – 376 p.; **53.** Keller L. Der zweite punische Krieg und seine Quellen. – Marburg: Elwent, 1875. – 154 p.; **54.** Kromajer J., Veith G. Antike Schlachtfelder in Italien und Africa. – Berlin: Weidmann, 1912. T. 1, 2.; **55.** Lazenby J. Hannibal's war. – Warminster: Aris and Philips, 1978. – 345 p.; **56.** Lehmann K. Die Angriffe der drei Barkiden auf Italien. – Leipzig: Teubner, 1905. – 321 p.; **57.** Meltzer O. Geschichte der Karthager. – Berlin, T. 1. – 1879, T. 2. – 1896. – 211 p.; **58.** Micke R. Geschichte des zweiten punischen Kriegs. – Breslau, 1851. – 112 p.; **60.** Nigell B. The Punic wars 264-146 BC. – Oxford: Osprey Publishing, 2002. – 100 p.; **61.** Neumann C. Das Zeitalter der punischen Kriege. – Breslau: Koebner, 1883. – 211 p.; **62.** Osiander W. Der Hannibalweg. – Berlin: Weidmann, 1909. – 412 p.; **63.** Vincke L. Die zweite punische Krieg und der Kriegsplan der Karthager. – Berlin: Besser, 1841. – 341 p.; **64.** Willrich H. Livia. – Leipzig: Teubner, 1911. – 145 p.; **65.** Wise T. Armies of the Carthaginian wars. 265-146 BC. – London: Osprey publishing, 1982. – 45 p.